

Ob spominu na profesorja Vasilija Melika

Vincenc Rajšp

Osebna srečanja z Vasilijem Melikom

Z Vasilijem Melikom sem se prvič srečal kot študent zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Čeprav tam niso bili vzpostavljeni stiki, ki bi presegali odnos študenta do profesorja, je bil vzpostavljen tesnejši stik leta 1980 ob moji prvi zaposlitvi v Narodnem muzeju v Ljubljani z nalogo postavitve Muzejske zbirke Taborov v Ljutomeru. Ta stik je bil izhodišče nadaljnjemu sodelovanju, Vasilij Melik je bil moj mentor pri magisteriju *Hohenwartova vlada in Slovenci* ter pri disertaciji *Dunajski dnevnik o slovenski politiki v letih 1870 in 18 in 1871*.

Magistrska naloga je temeljila na pisanju slovenskih časopisov o pričakovanih ob napovedih federalistične reforme Hohenwartove vlade. V člankih je bilo veliko odmevov in polemik z nasprotnimi nemškimi časniki. Iz tega se je porodila misel za doktorsko nalogo – pregledati, kaj to časopisje v resnici piše in kakšno je bilo obveščanje o političnem dogajanju v slovenskem prostoru v osrednjih dunajskih dnevnikih: liberalnih *Die Presse* in *Neue Freie Presse* ter konservativnem dnevniku *Das Vaterland* ter še nekaterih drugih. Ravno dunajski dnevnik kažejo, da slovenska politika ni bila le lokalna zadeva, temveč so bili o njej dobro obveščeni v celi državi. Disertacija *Dunajski dnevnik o slovenski politiki v letih 1870 in 1871* obravnava čas, ko je taborsko gibanje doživelo svoj vrhunec in konec.

Nadaljnja srečanja so bila na rimskih simpozijih. Posebno povezavo pa predstavlja tudi Melikov zbornik,¹ ki sem ga urejal in šteje 1124 strani znanstvenih prispevkov 80 avtorjev iz desetih evropskih držav. Predstavitev zbornika je bila prva prireditev v prenovljenih prostorih Slovenskega znanstvenega inštituta na Dunaju v Knafljevi hiši 19. junija 2001.

Vasilij Melik je bil učitelj, ki je študentom znal odpirati raziskovalno zanimanje. Tudi njegove razprave spodbujajo k nadaljnjemu razkrivanju ozadij slovenske zgodovine. Poudarek na pozitivnem razvoju razkriva, da ta ni prihajal sam od sebe, temveč je zahteval pogum, delavnost in izobraženost narodnih delavcev, da

¹ Melikov zbornik, 2001.

so v parlamentarni dobi izkoristili možnosti za narodni razvoj, ki sta jih politika in zakonodaja omogočali. To se je odražalo najprej na volitvah, ki jim je Melik posvečal veliko raziskovalno pozornost, saj so šele izvoljeni poslanci dobili možnost političnega delovanja v deželnih in državnem zboru. To pa je pomenilo prvovrstno politično udejstvovanje, ki je sprožalo vprašanje, kdo se sme ukvarjati s politiko, kar je slovenski politiki, zaradi vloge duhovnikov, prilepilo zaničevalno »klerikalno« oznako. Prvi, za Slovence izreden uspeh so pomenile volitve leta 1867, »ko so Slovenci prvič nastopili kot organizirana politična stranka na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in Goriškem ter razen na Koroškem zmagali v vseh kmečkih volilnih okrajih«². Veliko navdušenje, ki ga je izrazil Valentin Zarnik (»Zdaj še le moremo prosto dihati, zdaj še le smemo reči, da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo političsko giblje in da nismo samo narodopisen pojem«³), je nedvomno upravičeno, kljub temu da je bil to le uspešen začetek, ki se v naslednjem desetletju ni več ponovil. Volitve so pomenile tudi vstop v konkurenco z nasprotnim, nemško-liberalnim taborom v posameznih deželah in državi. Potrebno je bilo iskanje zaveznikov tako v deželnih in državnem zboru, kakor tudi zavezništvo časopisov s podobnimi nazori in političnimi zahtevami. Slovenci so, kljub politično zanje neugodnih razmerah, v dveh desetletjih po taborski dobi uspešno napredovali, kot zapiše Vasilij Melik: »Na koncu Taaffejevega obdobja so Slovenci že povsem razvit narod z razplasteno družbo, z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, z najrazličnejšimi gospodarskimi, političnimi, kulturnimi društvi in organizacijami, povsem izoblikovanim jezikom in strokovno terminologijo, skratka narod, ki ima sicer nešteto težav in problemov, ki mu nasprotniki še vedno odrekajo enakopravnost, ki še vedno nima docela slovenskih srednjih šol niti univerze, ki je zato sicer velikokrat poln dvomov vase in pesimizma, ki pa vendarle nedvomno in trdno obstaja in živi.«⁴ Po volitvah 1867 pa se je pri državnih oblasteh in predvsem nasprotnem nemško usmerjenem liberalnem taboru utrdilo prepričanje, da je slovenska duhovščina pri volitvah »prestopila rdečo linijo« politično sprejemljivega udejstvovanja. Položeni so bili temelji nadaljnjim »klerikalno – liberalnim« nasprotjem.

Taborsko gibanje 1868–1871

Taborsko gibanje na Slovenskem je potekalo v letih 1868, ko je bil prvi tabor v Ljutomeru, in se končalo z zadnjim, osemnajstim taborom leta 1871 v Buhljah na Koroškem. Taborov so se spominjali ob stoletnicah, tako v Ljutomeru leta 1968, ko je bil na proslavi glavni govornik Edvard Kardelj, Viktor Vrbnjak pa je pripravil

² Melik, O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti, str. 210.

³ Melik, Sprememba programa, str. 326.

⁴ Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi, str. 525.

razstavo o Ljutomerskem taboru. V naslednjem desetletju je bila občina Ljutomer pobudnik spominske muzejske zbirke taborov. Leta 1980 je bilo dogovorjeno, da zbirko postavi Narodni muzej v Ljubljani.

Sam sem bil zadolžen za postavitev zbirke, profesor Melik pa za prispevek o taborih za katalog. Prispevek pa ni nastajal le doma za pisalno mizo, temveč na številnih srečanjih s poznavalci, predvsem profesorjem Viktorjem Vrbnjakom, najboljšim poznavalcem slovenske preteklosti na Štajerskem in avtorjem temeljne razprave o taboru v Ljutomeru⁵ ter razprave, v kateri je na osnovi dokumentov v graškem arhivu predstavil prizadevanja Nemcev v Ljutomeru za prepoved tabora.⁶ O tesni povezanosti med Viktorjem Vrbnjakom in Vasilijem Melikom nedvomno priča knjiga *Slovenci 1848–1918*,⁷ v kateri je objavljen izbor 57 razprav in člankov Vasilija Melika, ki jih je izbral, uredil in pospremil s spremno besedo Viktor Vrbnjak.

Sama postavitev muzejske zbirke je bila zelo inovativna, s takrat možno tehniko s pomočjo magnetofona, steklenimi panoji, ki so se sproti prižigali, izseki govorov, pesmimi in tiskanim gradivom. Zaslužni za postavitev so bili direktor Narodnega muzeja Peter Petru ter kustosa Jasna Horvat in Matija Žargi, fotograf Srečko Habič iz Narodnega muzeja ter arhitekt Marjan Loboda iz Slovenskega etnografskega muzeja.

Dogajanje ob zbirki je odrazilo tudi takratni prelomni čas. Uradni naslov Taborsko gibanje na Slovenskem: Narodni muzej Ljubljana, muzejska zbirka Edvard Kardelj in uvod v katalog so kazali, da projekt ni mogel mimo ideologa interpretacije slovenske zgodovine. V uvodu kataloga je bil objavljen Kardeljev tekst iz proslave ob stoletnici prvega slovenskega tabora v Ljutomeru leta 1968, kjer je za takratne vodje taborov trdil: »Zaradi svojega pritlikavega in nenačelnega prilagajanja zahtevam državnega absolutizma in interesom politične moči fevdalnih vrhov katoliške cerkve ter zaradi lastne reakcionarne miselnosti je bil največji del uradnih prvakov slovenskega političnega, cerkvenega, gospodarskega in kulturnega življenja takrat v najboljšem primeru pripravljen bojevati se za drobne jezikovne pravice v kulturnem življenju in šolah ter administraciji, bali so se pa – ne le zaradi absolutističnega terorja, marveč tudi zaradi lastne miselnosti – slehernega samostojnega, množičnega, narodnega in demokratskega ljudskega gibanja.«⁸ Na te Kardeljeve ideje je navezal predgovor Mitja Ribičič in zaključil: »Slovenski narod, organiziran v Osvobodilni fronti in s Komunistično partijo na čelu, je v narodnoosvobodilni borbi uresničil vse tiste zahteve taborskega gibanja, ki jih je

⁵ Vrbnjak, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru.

⁶ Vrbnjak, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru po nekaterih dokumentih, 594.

⁷ Maribor, Litera, 2002.

⁸ Kardelj, Taborsko gibanje, str. 3.

slovenska buržoazija obeh struj tolikokrat izdala. Končno je bila ustvarjena Socialistična republika Slovenija, ki je kot svobodna narodna in ljudska skupnost našla enakopravno mesto skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi in narodnostmi znotraj SFR Jugoslavije in v zvezi s svobodoljubnimi narodi in ljudstvi vsega sveta.«⁹

Priprave za muzejsko zbirko so se uradno začele 10. junija 1980 s sejo častnega odbora v Ljutomeru z delegati Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Narodnega muzeja, Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Pedagoške akademije v Mariboru in delegati slovenskih občin, v katerih so bili organizirani tabori. Pobudnica Občina Ljutomer je v »Programski usmeritvi 25. praznika Občine in otvoritve muzeja Taborskega gibanja na Slovenskem v Ljutomeru« zapisala: »Pomemben poudarek bomo dali misli in delu Edvarda Kardelja, po katerem bo poimenovan novoustanovljeni muzej Taborskega gibanja na Slovenskem v Ljutomeru. Zato mora biti kulturni program na osrednji svečanosti odraz vsebine in ciljev taborskega gibanja in kot bo to prikazovala muzejska zbirka. Potrebno bo v program uvrstiti pesmi in besedo iz časov taborskega gibanja, povezano z revolucionarno narodnoosvobodilno borbo in povojno socialistično izgradnjo. Pri tem moramo še posebej poudariti vlogo največjih revolucionarjev tovariša Tita in tovariša Kardelja.«¹⁰

Predsednik častnega odbora Mitja Ribičič je v nagovoru poudaril: »Taborsko gibanje na Slovenskem je tako pomembno zgodovinsko obdobje«, da si zasluži muzejsko zbirko. »Gre za gibanje slovenskih množic, ustvarjanje njihove demokratične in nacionalne samozavedi, poguma, odpornosti, trajnosti, ki so pripeljali do tega, da je šel slovenski narod pripravljen v boj za biti ali ne biti, za dokončno narodno in socialno osvoboditev.«¹¹ Časopisi so poročali tudi o seji 22. januarja 1981, ki ji je predsedoval predsednik SZDL Mitja Ribičič, na kateri je bil podpisan samoupravni sporazum dvanajstih slovenskih občin, v katerih so bili tabori, ter Občine Ljutomer, Narodnega muzeja in Kulturne skupnosti Slovenije.¹² Časnik Vestnik je priobčil načrt postavitve zbirke: »V prvi sobi bo prikazana politična situacija v takratnem, pravnem okviru Avstro-Ogrske ter duhovna in materialna kultura Slovencev v tisti dobi. Druga soba bo prikazala tabore na Slovenskem po kronološkem zaporedju. V zadnjih dveh sobah bo prikazan odmev taborov, ne samo politični, marveč tudi kulturni. Celotno gradivo bo poleg materialnih in slikovnih eksponatov dopolnjeno z diapozitivi, glasbo, filmi in publikacijami, ki bodo izdelane v ta namen.«¹³

⁹ Ribičič, Taborsko gibanje, str. 4.

¹⁰ Iz predstavitve Petra Petruja, ravnatelja Narodnega muzeja, 19. januarja 1981.

¹¹ Večer, 11. junija 1980.

¹² Loparnik, Vestnik, 27. januar 1981; Večer, 23. januar 1981.

¹³ Loparnik, Vestnik, 6. februar 1981.

Slovesno odprtje muzejske zbirke je bilo v nedeljo, 7. junija 1981. Čeprav je postavitve zbirke odlično uspela, odprtje ni več doživelo takšnega odmeva kot omenjeni seji. O njem je poročal le časopis Vestnik. Glavni govornik tudi ni bil Mitja Ribičič, temveč Zoran Polič. Takratne razmere na Kosovu, marčni protesti študentov v Prištini in nato uvedeno izredno stanje. Govornik Zoran Polič je v slavnostnem govoru taborsko gibanje predstavil v smislu takratne nepredvidljive politike na Kosovu. Časnik Vestnik je povzel govor: »(Polič je) v govoru prikazal vlogo in pomen taborskih gibanj na Slovenskem s poudarkom na prvem taboru 9. avgusta 1868 v Ljutomeru. Iz tega tabora izhajajo tudi usmeritve borbe leta 1941 in povojne graditve nove Jugoslavije, ki temelji na bratstvu in enotnosti Jugoslavije. Zoran Polič se je dotaknil tudi nekaterih perečih vprašanj trenutne gospodarske in politične situacije v Jugoslaviji.«¹⁴ Idejo »enakopravnega mesta skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi in narodnostmi znotraj SFR Jugoslavije« so močno zmotili dogodki Albancev na Kosovu.

Melikov tekst v katalogu se je glasil drugače kot Kardeljev, Ribičičev in Poličev. Pisal je: »Glavna zahteva na taborih je bila Zedinjena Slovenija, ki se je pojavila leta 1848, čeprav je bil tabor, ki jo je oznanjal, maloštevilčen, to je bil v glavnem samo del zlasti mlajše duhovniške in posvetne inteligence in študentov«. [...] »Na taborih so se odločali naši predniki za Zedinjeno Slovenijo, za revolucionarni program iz leta 1848, ki ni v ničemer izgubil svoje aktualnosti in je bil, kakor dvajset let prej, edina pravilna in uspešna rešitev slovenskega narodnega vprašanja, edina možnost za resnično slovensko enakopravnost.« Na tabore so hodili vsi. »Tu ni bilo razločka med mladimi in starimi, kmetom in gospodom, klerikalcem in liberalcem, poslancem ali neposlancem.« »Tabori niso govorili o stvareh, ki bi razdvajale, govorili so o stvareh, ki so združevale vse. V tem smislu so bili tabori neke vrste plebiscit za Zedinjeno Slovenijo, toliko bolj pomemben, ker ni slovenskim nacionalnim nasprotnikom nikjer uspelo, da bi organizirali kaj podobnega.«¹⁵

Čas taborov 1868–1871 ni bil pomemben le za politično prebujenje Slovencev v smislu nove konstitucionalne dobe, temveč tudi v državni politiki, ko so vstopali v boj med liberalnim in federalističnim taborom za federalistični ustroj države in tozadevno spremembo ustave iz leta 1867, čeprav v slutnji, da za politično enoto Zedinjeno Slovenijo ni prostora in je bilo mogoče upati le v oslabitev nemško-liberalnega pritiska na državni ravni, kar se po padcu Hohenwartove vlade prav tako ni uresničilo. Taborsko gibanje, čeprav njegovega vpliva v političnem boju za Zedinjeno Slovenijo ne gre precenjevati,¹⁶ je bilo nedvomno vseslovensko

¹⁴ Loparnik, Vestnik, 11. junij 1981.

¹⁵ Melik, Tabori, 15.

¹⁶ Lukan, Nekaj značilnosti, 42.

gibanje za na ustavni osnovi zagotovljene pravice, o enakopravnosti narodov v državi. Na taborih so govorniki iz vrst duhovnikov, pravnikov, zdravnikov, uradnikov pa tudi kmetov in posestnikov govorili o tem, kako naj bi se te pravice uresničile v smislu obstoja slovenskega naroda. Glavne so bile zahteve po slovenskem uradovanju in slovenskih šolah ter zahteva po zedinjenju. »Tukaj zbrani slovenski narod izreče, da le v zedinjenim Slovenskim najde poročstva za gojitev in ohranitev svoje narodnosti«, so zahtevali na drugem taboru 6. septembra 1868 v Žalcu. Jasno izrečena zahteva, »naj se zedinijo vsi Slovenci v eno kronovino z enim samim deželnim zborom«, je bila prva točka tabora v Šempasu 18. oktobra 1868. Na najbolj množičnem taboru v Vižmarjah 9. maja 1869 pa je dr. Janez Bleiweis pred 30.000-glavo množico nastopil z zahtevo »po zedinjenju vseh Slovencev na postavni poti v eno kronovino z deželnim zborom v Ljubljani«.¹⁷ Na trinajstem taboru po vrsti in na prvem na Koroškem 31. julija 1870, je bila točka o zedinjenju Slovencev previdneje formulirana: »Ali bi se ne dalo po postavnej poti doseči, da bi Slovenci posebej volili svoje zastopnike in imeli svoj deželni zbor.«¹⁸ Na taboru v Kastvu 21. maja 1871 pa je bila točka »o združenju Jugoslovjanah« s strani oblasti prepovedana. Na zadnjem taboru v Zgornjih Buhljah na Koroškem 6. avgusta 1871 je Valentin Zarnik še zagovarjal resolucijo v dveh točkah: »a) Koroški Slovenci se nadjajo od visoke c. k. vlade, da svoj program glede enakopravnosti po paragrafu 19 državnih temeljnih postav dejansko bode izvršila tudi na Koroškem« in »b) Zedinjenje vseh Slovencev pod enim cesarskim namestništvom ali v eni kronovini, pa naj bi se imenovala Ilirija ali Slovenija«.¹⁹ Naslednja načrtovana tabora v Renčah in Lescah pa je Hohenwartova vlada v celoti prepovedala.²⁰ Na vrhuncu so bila pogajanja o spravi s Čehi, ki se na slovenske zahteve niso ozirala in je postalo jasno, da niti rešitev češkega vprašanja Zedinjeni Sloveniji ne bi koristilo.

Nedvomno je bilo nasprotovanje avstrijskih vlad glavni razlog za konec prirejanja taborov. Po taboru v Vižmarjah leta 1869 so se dogodili pretepi med slovenskimi fanti in nemškimi turnerji v Vevčah in na Jančah, ki so povzročili veliko razburjenje. *Neue Freie Presse* je na Tomanove očitke vladi v govoru v državnem zboru odgovarjal: »Toman je tako naiven, da govori o nasilju vlade, medtem ko prihajajo pred vlado dokazi o nasilju iz njegovega kraljestva Slovenije.«²¹ Kot nasilje Slovencev so bili prikazani spopadi v Vevčah. Ti pretepi so zaposlovali celo ministrski svet, ki je o slovenskih taborih in varnostni situaciji

¹⁷ Rajšp, Glavni podatki, str. 33.

¹⁸ Rajšp, Glavni podatki, str. 41.

¹⁹ Rajšp, Glavni podatki, str. 45.

²⁰ Melik, Tabori, 15.

²¹ *Neue Freie Presse*, 20. 1. 1870.

na Kranjskem leta 1869 razpravljaj na več sejah. Sejo 27. junija je vodil cesar Franc Jožef, ki se ni strinjal, da bi na Kranjsko poslali dodatne vojaške enote. Zadnjič, 2. julija, je ministrski svet obravnaval poročilo deželnega predsednika na Kranjskem Sigmunda Conrada von Eybesfelda, da je slovensko prebivalstvo zaradi številnih agitacij protinemško razpoloženo. Krivi naj bi bili tabori, katerih tendenca je »odločno naperjena proti obstoju ustave in ki zasleduje ustanovitev nekega kraljestva 'Slovenije'. Temu početju je treba enkrat narediti konec, je izjavil notranji minister in zahteval prepoved slovenskih taborov.«²² Tako glavni vzrok za prepoved niso bila trenja med slovenskim »klerikalnim« in »liberalnim« taborom.²³

Slovenske jezikovne zahteve na deželni ravni so imele teoretično možnost le na Kranjskem, kjer so imeli v deželnem zboru Slovenci večino. Melikova predstavitev cesarjevega nesankcioniranja zakonskih osnutkov kranjskega deželnega zbora v letih 1868, ki je imel takrat slovensko večino, zakona »učnega jezika v javnih ljudskih šolah in šolah za učiteljske pripravnike« ter zakona »zastran rabe jezika v vseh c. kr. uradnih«,²⁴ ker nanje ni pristala vlada, v celoti drži. Dodati bi bilo treba le, da se je vlada odzvala v skladu z odklanjanjem zakonskih predlogov s strani (nemških) ustavovercev na Kranjskem, prav njihova stališča pa sta objavljala osrednja liberalna dnevnika *Die Presse* in *Neue Freie Presse* na Dunaju.

»Složnost je dala taborom prepričljivost in veličastnost. Ideja Zedinjene Slovenije je bila tako naravna in je postala tako priljubljena, da v teh letih med Slovenci ni našla nasprotnikov, kar jih je bilo, so se pa umaknili in utihnili,« ugotavlja Vasilij Melik.²⁵ Ta slovenska želja, čeprav domala neuresničljiva, ni bila nerealna, saj so bili v tem času Slovenci priznani kot samostojen narod. Leta 1869, ko je bila taborska doba na vrhuncu in dve leti pred združitvijo Nemčije, je izšla knjiga Richarda Böcka *Die Deutschen. Volkszahl und und Sprachgebiet*, ki kaže, da je slovensko taborsko gibanje s svojimi zahtevami odgovarjalo razmišljanjem nekaterih pomembnih nemških avtorjev. Böck obravnava vse Nemce, ki so bivali v različnih evropskih državah. V predgovoru piše, da zahteva nacionalni princip svoboden razvoj vsakega naroda na njemu lasten način. Najbolj karakteristično znamenje narodne individualnosti je narodni jezik (Volkssprache). Narod sega tako daleč, kot sega sporazumevanje z njegovim jezikom. Vsiljevanje tujega jezika, in še posebej zatiranje ljudskega jezika z državnim jezikom, je v nasprotju z nacionalnim principom. Naloga civiliziranih narodov je pospeševanje razvoja vsakega naroda v njegovem jeziku in z njegovim jezikom. Za uresničitev narodnih pravic je potrebno, da so te sprejete v državno zakonodajo.²⁶ Potrebni so nega (die

²² Malle, Tabori, str. 606.

²³ Melik, Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov, str. 416.

²⁴ Melik, Nekaj značilnosti, str. 339.

²⁵ Melik, Nastanek in zgodovinska usoda Zedinjene Slovenije. V: Slovenci 1848–1918, str. 68.

²⁶ Böckh, Der Deutschen, str. 1.

Pflege) in pouk maternega jezika v šolah, bogoslužje v domačem jeziku in raba v javnih zadevah.²⁷ Ob Nemcih predstavi tudi narode, s katerimi so bili v posebnem stiku. Tako tudi Slovence, in sicer v skupnem poglavju *Deutsche gegenüber den Serben und Slowenen*, vendar obravnava vsak narod posebej. Slovence imenuje nemško Slowenen. Upošteva tudi slovensko govorno področje (das slowenische Sprachgebiet) na Ogrskem. Statistične podatke je predstavil na osnovi Czörnigove narodne statistike z upoštevanjem preračunavanj Fickerja. Piše, da so Slovenci jezikovno sorodni Srbom in Hrvatom, vendar se imajo za samostojno nacijo.²⁸

Čeprav je Vasilij Melik pisal članke in razprave o celotnem obdobju slovenske zgodovine, kar je razkril v razpravi *Slovenci skozi čas*²⁹ je bilo težišče njegovega raziskovanja nedvomno obdobje 1848–1918, z mejnima razpravama *Leto 1848 v slovenski zgodovini*³⁰ ter *Leto 1918 v slovenski zgodovini*.³¹ V več Melikovih razpravah, povezanih z letom 1848, obsega vprašanje Zedinjene Slovenije tudi vprašanje jezikovnih in narodnostnih meja. »Zedinjena Slovenija [...] po svoji zamisli načelno ni segala prek tedanjih etničnih meja [...]. Zato so začeli natančno, od kraja do kraja, študirati narodnostno mejo [...]. Zemljevid in zemljepis Petra Kozlerja sta bila prvi večji rezultat tega dela.«³²

Vendar je pri tem treba dodati, da so se Slovenci leta 1848 v zvezi s severno jezikovno mejo že lahko oprli na bogato dediščino. Leta 1842 je Pavel Josef Šafařík objavil *Slovanský zeměvid*. Podatke za jezikovno mejo so mu po posredovanju Matije Čopa zbrali Anton Martin Slomšek, Matija Majar in Valentin Stanič. Prostor je poimenovan po prebivalcih »Slovenci«, vsa krajevna imena na slovenskem jezikovnem področju so bila zapisana v slovenščini, prebivalstvo pa poimenovano »Slovenci«.³³ Drugi pomemben zemljevid *Sprachkarte von Deutschland*³⁴ je leta 1843 izdal Nemec Karl Bernhardi, doma iz dežele Hessen-Kassel (Kurfürstentum Hessen). To je bil prvi zemljevid, na katerem so bile zarisane zunanje meje nemškega jezika.³⁵ Pri slovensko-nemški jezikovni meji na Koroškem in Štajerskem je upošteval podatke Šafaříka. Bernhardi je odklonil nemške avtorje, ki so risali slovensko-nemško jezikovno mejo na Koroškem po reki Dravi. Bernhardi in Šafařík sta tudi soavtorja zemljevida *Ethnographische Karte der Österreichischen*

²⁷ Böckh, *Der Deutschen*, str. 12.

²⁸ Böckh, *Der Deutschen*, str. 137.

²⁹ Melik, *Slovenci skozi čas*, str. 18–35.

³⁰ Melik, *Leto 1848 v slovenski zgodovini*, str. 36–49.

³¹ Melik, *Leto 1918 v slovenski zgodovini*, str. 696–705.

³² Melik, *Nastanek in zgodovinska usoda programa Zedinjene Slovenije*, str. 67.

³³ Rajšp, *Slovensko-nemška jezikovna meja na področju Radgone v Dajnkovem času*, str. 51.

³⁴ Bernhardi, 1843.

³⁵ Rajšp, *Slowenisch-deutsche Sprachgrenze*, str. 37.

Monarchie v znamenitem Fizikalnem atlasu,³⁶ kjer so Slovenci poimenovani nemško kot »Slowenzen«. Na tabli narodov (Völker – Tafel) so Slovenci uvrščeni v četrto skupino pod nazivom Illyro – Serben: a) Srbi (Serben (Shokzen und Raizen), b) Hrvati (Chorwaten (Kroaten), c) Slowenzen (Winden).

Slovencem v korist so bila tudi Bernhardijeva naziranja glede nacionalne enakopravnosti, kot jih je zapisal v brošuri o jezikovni meji med Nemčijo in Francijo. V njej zagovarja in Nemcem priporoča, naj vztrajajo pri nacionalni enakopravnosti in svobodi vesti pri religijah, dokler njihovi nauki niso v nasprotju z moralnimi zakoni in državnim redom. Kot negativne primere navaja Dansko, ki je hotela nemški provinci vsiliti danski jezik, pa je nato izgubila to provinco. Okara še Rusijo, ki ne spoštuje nacionalnosti v vzhodnih provincah in se ji lahko zgodi enako kot Danski.³⁷

V razpravi *Miklošičev čas* Melik ugotavlja: »Metternichov absolutizem se je zavzemal za nemščino kot jezik državnih oblasti, bil pa je proti nemškemu in vsakemu drugemu nacionalizmu,« in »Vendar država ni bila načelen nasprotnik vseh slovenskih kulturnih teženj.«³⁸ V manifestu, ki je bil izdan ob nastopu prestola 2. septembra 1848, je cesar Franc Jožef I. najavil preureditev države »na osnovi resnične enakopravnosti vseh narodov v državi in enakopravnost vseh državljanov pred postavo«.³⁹ Cesarski odlok 4. marca 1849 je določal, »da se bo državni zakonik in vladni list v vseh po deželah navadnih jezikih izdajal«,⁴⁰ in je bil podlaga odloku o desetih tozadevnih jezikih v državi. V izvedbenem aktu tega odloka sta ministra za notranje zadeve grof Franc Stadion in pravosodni minister Aleksander Bach določila 10 jezikov: 1. nemščina, 2. italijanščina, 3. madžarščina, 4. češčina (ki je veljala tudi za Moravane in Slovake), 5. poljščina, 6. ukrajinščina, 7. slovenščina (v nemškem delu še »zugleich windischer und kreinerischer Schriftsprache«, kar so v slovenskem prevodu izpustili), 8. srbsko-ilirski jezik s cirilico, 9. srbsko-ilirski jezik z latinico in 10. romunski (moldavo-valaški) jezik⁴¹. S tem pa je bila slovenščina s strani države »vsiljena« kot enoten jezik, saj ni predvidevala prevodov deželnih zakonikov v slovenskih narečjih. Usmeritev »Vsa ljudska plemena (Volksstämme) so enakopravna in vsako ljudsko pleme ima neprekršljivo pravico do varovanja in nege svoje narodnosti in jezika« je postala podlaga novim sodnim in upravnim mejam po jezikovni ločnici, kjer je bilo to mogoče.⁴² Minister Aleksander Bach ima nedvomne zasluge, da je postala

³⁶ Berghaus' Physikalischer Atlas.

³⁷ Bernhardi, Die Sprachgrenze, str. 14.

³⁸ Melik, Miklošičev čas, str. 175.

³⁹ Vvod 1849, str. I.

⁴⁰ Vvod 1849, str. II.

⁴¹ Vvod 1849, str. VI.

⁴² Vilfan, Organizacija sodišč, str. 168.

nemško-slovenska jezikovna meja (čeprav nekoliko v škodo Slovincem) na Štajerskem okrožna in sodna meja. Da je bila takrat slovenščina za državne organe pomembna, kaže zapis ob ustanovitvi deželnega sodišča v Celju »za obseg dosedanjega Celjskega okrožja in skoraj izključno s Slovenci (Vendi) poseljeni del Mariborskega okrožja, s sedežem v Celju«. O tem beremo nadalje: »Izbira tega mesta, v katerem se nahaja največje zastopstvo slovanske narodnosti, za sedež deželnega sodišča, je nujna posledica načela enakopravnosti narodnosti.« Čeprav so v internih aktih označevali Slovence kot »Wenden«, so pri objavi deželnega sodišča Celje nadomestili z besedo »Slowenen«, »Wenden« pa dodali v oklepaju.⁴³

Ta meja je obveljala tudi za novo škofijsko delitev med sekavsko in lavantinsko škofijo leta 1859. Pri načrtu pa se je salzburški nadškof Maksimilija Tarnóczy v celoti naslonil na predlog iz leta 1804, se pravi na idejo jezikovno slovenske škofije, ki so jo takrat tudi poimenovali kot »windisches Bistum«. Izvedba je bila tokrat lažja, ker je že obstajala okrožna in sodna meja, ki je veljala za jezikovno, ali kot ugotavlja Sergij Vilfan: »Preselitev sedeža lavantinske škofije v Maribor in preureditev te škofije v slovensko sta bila le logična posledica organizacijskih sprememb, ki jih je prvi načrtoval ustavni odbor, izvedel pa s svojo birokracijo Aleksander Bach, najprej kot pravosodni, nato pa kot notranji minister.⁴⁴

Slovenski duhovniki – klerikalizem

O vlogi slovenske duhovščine v slovenskem narodnem gibanju piše Vasilij Melik v več razpravah. Vlogo Cerkve pri razvoju slovenske nacionalne zavesti je analiziral v razpravi *Cerkev in slovenska narodna zavest v 19. stoletju*⁴⁵ ter *Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov*,⁴⁶ kjer analizira domače dogajanje. Vendar je treba upoštevati tudi zunanje okoliščine znotraj države in širše v Evropi. Tako v vsakdanjem življenju kot tudi v političnem organiziranju so igrale veroizpovedi v srednji in vzhodni Evropi pomembno vlogo, kot kaže zbornik razprav o razmerah v Nemčiji *Konfessionen im Konflikt. Deutschland zwischen 1800 und 1970: ein zweites konfessionelles Zeitalter*, ki so vplivale tudi na avstrijski in slovenski prostor.⁴⁷

Oznake klerikalci in klerikalen Melik pogosto uporablja za politiko, v kateri so bili dejavni slovenski duhovniki, čeprav jih podrobneje ne analizira in jih ne uporabi v razpravi *Cerkev in slovenska narodna zavest*. Slovar slovenskega knjižnega jezika označi klerikalizem kot »navadno slabšalno«.⁴⁸ V Enciklopediji

⁴³ Vilfan, Organizacija sodišč, str. 168.

⁴⁴ Vilfan, Organizacija sodišč, str. 186.

⁴⁵ Melik, *Cerkev in slovenska narodna zavest*.

⁴⁶ Melik, *Klerikalno-liberalna trenja*, 405–417.

⁴⁷ Blaschke, *Konfessionen im Konflikt*.

⁴⁸ Str. 400.

Slovenije je klerikalizem označen tako: »Oznaka, ki so jo nasprotniki katoličanov (liberalci, socialisti) uporabljali za *politični katolicizem*, tj. za ambicije katoliške cerkve oz. katoliške hierarhije, da bi tudi v družbi in politiki vladala katoliško versko-moralna načela, ki jih zastopa in uravnava katoliška cerkev«. ⁴⁹ Izraz se resda pojavi v času taborov tudi na slovenski strani, čeprav ne vedno slabšalno, kot v negativnem pomenu pa ga je v času taborov proti slovenski politični strani uporabljala predvsem nemška liberalna stran. Zavračala je zagovornike federalizma na liberalni strani, ker naj bi omogočali »nacionalnim hujskačem, fevdalcem in klerikalcem, da ustvarjajo zmedo, v deželnih zborih in državnem zboru« ter omogočajo, da »Slovenci napadajo nedolžne nemške sprehajalce in da se je na Češkem etabliral terorizem, proti kateremu so celo vlade postale nemočne«. ⁵⁰ Po pisanju *Neue Freie Presse* podpirajo federalizem, »ki ga mi kratko in jasno označujemo kot fevdalizem, slavizacijo in drobljenje države«, le Čehi, Slovenci, fevdalci in klerikalci. Klerikalci naj bi ogrožali Nemce na Češkem in Kranjskem. Klerikalna oznaka za slovensko politiko je prihajala iz ustavoverne strani še posebej poudarjano ob volitvah, ko so slovensko stran imenovali »klerikalce in narodnjake« ter »klerikalno-nacionalno stranko«. ⁵¹

»Klerikalno-liberalna nasprotja« niso bila vidna le med Slovenci samimi, temveč veliko bolj med Slovenci in nemškim taborom. To je na primer odseval protest slovenskega dopisnika v *Vaterlandu* ⁵² proti poslancema iz slovenskega dela Štajerske Brandstetterju in Seidlu. Zadnji je v državnem zboru vložil interpelacijo glede izгона Ludwiga Zimmermanna zaradi pisanja proti katoliški duhovščini in Katoliški cerkvi v časopisu *Freiheit*. Zimmermann je prišel še pred 1850 iz protestantske dežele Hessen-Darmstadta v avstrijsko vojsko, kasneje izstopil in se posvetil publicistiki, vendar ni bil avstrijski državlján. Leta 1876 je članke izdal pod naslovom *Bič duhovščine* (Pfaffenpeitsche). ⁵³ Za oba zapiše, »da nastopata kot poslanca le v svojem imenu, in ne v imenu slovenskega ljudstva, kateremu sta se vsilila. Podpirajo ju le ustavoverni liberalci, in to toliko bolj, kolikor bolj sta v škodo slovenskemu ljudstvu«.

Da takrat med Slovenci »klerikalno-liberalna nasprotja« pod temi poimenovanji niso posebej izstopala, je razbrati iz govora Jožefa Ulage na ustanovnem sestanku Katoliško-konservativnega društva v Mariboru 17. julija 1870, kjer je med drugim govoril o slovenskih časnikarjih: »Na dveh straneh se katoliški cerkvi posebno krivica godi [...], da sme vsak rogovilež po časnikih udrihati po sv. Katoliški

⁴⁹ Enciklopedija Slovenije 5. str. 94.

⁵⁰ Neue Freie Presse, 1. 1. 1870.

⁵¹ Neue Freie Presse, 22. 10. 1869.

⁵² Das Vaterland, 10. 3. 1871.

⁵³ Zimmerman, Pfaffenpeitsche.

cerkvi, pa njenih posvečenih pastirjih, po njenih pravicah in napravah. Na hvalo našim slovenskim časnikarjem, bodi rečeno, da v tej zadevi bolj pošteno ravnajo, ker nalašč ne žalijo sv. Cerkve, laži in brezverstva po svetu ne trosijo. [...] Kako vse drugače pa dela mnogo nemških časnikarjev, ki že ne bodo zadosti zaničljivih imen imeli, katere bi duhovnikom dali, da bi jih le pred svetom zasmehovali in jim zaupanje pri katoliških kristjanih podkopavali. In take liste plačuje in bere tudi mnogo katoliških Slovencev [...]»⁵⁴

Na Kranjskem je pripeljalo šolsko vprašanje do spora med duhovščino in domačimi ustavoverci ter dunajsko vlado, ki je zahtevala, da škof Jernej Vidmar (1802–1883) duhovnike odvrne od političnega udejstvovanja in nasprotovanja novi šolski zakonodaji, zaradi česar je Vidmar odstopil. V takih razmerah ni bilo preprosto najti novega škofa, ki bi lahko zadostil vladnim zahtevam. Leta 1873 imenovani škof Müller iz Celovca imenovanja ni sprejel, drugi najresnejši kandidat Janez Zlatoust Pogačar pa za nemško liberalno stran in vlado ni bil sprejemljiv, zaradi sodelovanja na volitvah na slovenski strani leta 1867. Imenovan je bil šele leta 1875, potem ko je v posebnem pismu vladi zatrdil, da je edini, ki je zmožen narediti med slovensko duhovščino red.⁵⁵

Šolsko vprašanje v času taborov

Prebiranje dunajskih dnevnikov je pokazalo odmev političnega dogajanja v slovenskem prostoru, skozi očala takratnih tako imenovanih federalistično klerikalnih in liberalno-ustavovernih političnih nasprotij. Na nemškem jezikovnem področju je bil najbolj odmeven nasprotnik linški škof Franz Joseph Rudigier (1811–1884), pri Čehih češko konservativno plemstvo, na Slovenskem pa slovenski duhovniki, zaradi česar je tako imenovani klerikalizem dobil še strašnejši prizvok.

Klerikalno etiketo je dobil tudi kranjski deželni zbor, ne le zaradi duhovnikov, ki so bili poslanci, temveč zaradi nasprotovanja »novi šoli«, ko je, tudi pod vtisom taborskega gibanja, odločneje nastopil za deželno šolsko zakonodajo, glede učnega jezika v šolah in uradovnega jezika. Kot ugotavlja Vasilij Melik, je bil pomemben razlog, »zaradi katerega so Slovenci, tako liberalci kot neliberalci, skeptično ali s strahom gledali na nove šolske zakone – to je bil strah pred germanizacijo, občutek, da bo novo državno šolstvo mnogo bolj nemško, kot pa je bilo staro pod cerkvenim nadzorstvom«.⁵⁶

Vendar nova šolska zakonodaja iz leta 1868 v avstrijskih deželah ni prizadela le Katoliške cerkve, temveč še v večji meri protestante, ki so veljali za naklonjene liberalcem. Cesarski patent iz leta 1861 je namreč dovoljeval protestantom

⁵⁴ Novice, štev. 31, 3. 8. 1870, str. 271–272.

⁵⁵ Rajšp, »Novi škof ...«, str. 607–619.

⁵⁶ Melik, Slovenci in »Nova šola«, str. 386.

lastne šole, tudi osnovne šole, ki so bile financirane s strani države, pri čemer so morale, razen v verskih zadevah, kar je veljalo tudi za katoliške, izpolnjevati od države predpisan učni načrt. Do leta 1868 so doživljale velik uspeh. Vendar je tudi tam prihajalo do nasprotij med učiteljem in pastorjem. Čeprav je bila nova šolska zakonodaja usmerjena predvsem proti Katoliški cerkvi, se je situacija tudi za protestante po letu 1868 bistveno spremenila. Protestantske šole so postale zasebne in so jih morale vzdrževati protestantske občine same. Leta 1869 je bilo v državi 68 protestantskih šol, leta 1913 pa le še 27.⁵⁷ Tudi na Ogrskem je bilo šolstvo vezano na veroizpoved. Tako so protestantje na Gradiščanskem po letu 1918 kljub težavam v novi državi Avstriji vztrajali pri protestantskih šolah in so bile te dokončno odpravljene šele po Anschlussu v šolskem letu 1938/39.⁵⁸

Pri Napotnikovem simpoziju v Rimu je Vasilij Melik o narodnostnih konfliktih na Štajerskem povedal, da so »Krajevni narodnostni konflikti na Štajerskem vedno bolj postajali del velikega spopada med germanstvom in slovanstvom na vzhodnih nemških narodnostnih mejah, od Baltika do Jadranskega morja, [...] Slovenci so se borili za enakopravnost svojega jezika in se branili pred germanizacijsko ofenzivo, toda tudi Nemci so predstavljali svoj boj kot defenziven: branili so se pred slavizacijo monarhije in za ohranitev nemškega posestnega stanja«. ⁵⁹ Prevlada nacionalizma se je pokazala tudi v avstrijskem katoliškem taboru. »Zelo pomembno je bilo za Slovence, da se je gledanje nemških katolikov na nacionalno vprašanje spremenilo. Stari nemški konservativci so imeli razumevanje vsaj za del narodnih zahtev, nemški krščanski socialci pa so že v boju proti Badeniju stopili na stran nemških svobodomiselnih strank in so leta 1899 sprejeli njihov binkoštni program.« ⁶⁰ Ob začetku prve svetovne vojne je na Štajerskem in Koroškem izbruhnil nemški nacionalizem z vso silo. Aretirali so 910 Slovencev, med njimi 117 duhovnikov. Povezala sta se »protislovenski in protiduhovniški bes«. ⁶¹ Duhovnikom je pripisoval Melik velik pomen pri slovenskem narodnem ozaveščanju. Za trideseta in štirideseta leta 19. stoletja je ugotovil: »Kakor je absolutistična cenzura zavirala tisk in prepovedovala zamisli slovenskih časopisov, tako se je navdušenje za slovenščino neverjetno svobodno širilo med ljudmi. Med izobraženci je bila duhovščina prvi sloj, ki se je v večjem številu odločil za aktivno slovensko narodno zavest«. ⁶²

⁵⁷ Reingrabner, *Das evangelische Schulwesen*, str. 213.

⁵⁸ Reingrabner, *Das evangelische Schulwesen*, str. 236.

⁵⁹ Melik, *Politične razmere*, str. 610.

⁶⁰ Melik, *Politične razmere*, str. 611.

⁶¹ Melik, *Politične razmere*, str. 616.

⁶² Melik, *Cerkev in slovenska nacionalna zavest*, str. 202.

Zaključek

Vasilij Melik je večino svojega dela kot slovenski zgodovinar posvetil zgodovini Slovencev od leta 1848–1918. Kot univerzitetni profesor in mentor je k raziskovanju spodbujal svoje učence. Mednje spadam tudi sam. V prispevku predstavljam nekaj raziskovalnih rezultatov, ki so povezani z Melikovimi pobudami. Dragoceno je bilo Melikovo naziranje, da ima »zgodovina dve nalogi. Prva je ugotavljanje dejstev, odgovarjanje na vprašanje, kaj se je zgodilo in kako. Druga je ocenjevanje preteklih dogodkov in procesov.«⁶³ S tem naziranjem je spodbujal k raziskovalnemu delu na virih, obenem pa mu je omogočalo sodelovanje na raznovrstnih simpozijih, med drugimi tudi na tistih, ki jih je organizirala Slovenska teološka akademija v Rimu. Na simpozijih o slovenskih cerkvenih osebnostih je nastopal z referati o družbenih in političnih razmerah, v katerih so te osebnosti delovale. Z njimi je veliko prispeval k relativizaciji enostransko, največkrat sovražno rabljenega pojma klerikalizem, čeprav ga je tudi sam uporabljal. Bogato Melikovo zgodovinopisno delo pa je pomembno tudi kot izhodišče in pobuda za nadaljnje raziskovalno delo vpetosti slovenske zgodovine v zgodovino držav, v katerih so Slovenci v preteklosti živeli, kakor tudi primerjava njihovega položaja in razvoja z drugimi evropskimi narodi, ki so živeli v drugih državah (npr. Poljaki, Lužiški Srbi, Estonci, Litovci, Ukrajinci), in ne nazadnje tudi Nemci zunaj Avstro-Ogrske (1867) in Nemčije (1871). Melikove razprave kličejo tudi po primerjavi vloge slovenskega »klerikalizma« v narodno političnih razmerah z vlogo »klerikalizmov« veroizpovedi pri drugih evropskih narodih. Najprej v avstrijskih deželah, kar je imelo na slovenski prostor neposreden vpliv, nato v nemških deželah v katoliški in protestantskih Cerkvah, po letu 1871 in v času pred prvo svetovno vojno v združeni Nemčiji in pri drugih narodih srednje in vzhodne Evrope, kot pri Poljaki, Slovaki, Ukrajinci, hkrati pa spodbujajo tudi k primerjavi današnjih pogledov teh narodov na to obdobje. Takšne študije bi lahko bistveno razbremenile slovenske poglede na »klerikalno« – »liberalna« nasprotja v obdobju, ki ga je obravnaval Vasilij Melik.

Literatura

- Berghaus` Physikalischer Atlas, 8 Ethnographie. Perthes Gotha 1848.
Bernhardi, Karl, Die Sprachgrenze zwischen Deutschlan und Frankreich. Auch als Ergänzung der »Sprachkarte von Deutschland« von demselbn Verfasser. Verlag von A. Freischmidt, Kassel 1871.
Bernhardi, Karl, Sprachkarte von Deutschland. Kassel 1843.
Blaschke, Olaf, Konfessionen im Konflikt. Deutschland zwischen 1800 und 1970: ein zweites konfessionelles Zeitalter. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 2002.

⁶³ Melik, Zgodovinar o sebi, str. 16.

- Böckh, Richard, *Der Deutschen Volkszahl und und Sprachgebiet in den europäischen Staaten. Eine statistische Untersuchung*. Berlin, Verlag von J. Guttentag 1869.
- Enciklopedija Slovenije, 5, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1991.
- Kardelj, Edvard, V: *Taborsko gibanje na Slovenskem*. Ljubljana – Ljutomer, 1981, str. 3.
- Lukan, Walter, *Nekaj značilnosti slovenske politike na Koroškem v Einspielerjevem času*. V: *Einspielerjev simpozij v Rimu*. Mohorjeva družba, Celje, 1997, str. 35–45.
- Malle, Avguštin, *Tabori na Koroškem*. V: *Zgodovinski časopis* 41, 1987, št. 4, 522–622.
- Melik Vasilij, *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki*. Vrtnjak, Viktor (izbral, uredil in spremno besedo napisal), Maribor: Litera, 2002.
- Melik, Vasilij, *Cerkev in slovenska nacionalna zavest v 19. stoletju*. V: *Slovenci 1848–1918*, 202–207 [Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja, Ljubljana, 1989, str. 55–60].
- Melik, Vasilij, *Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov*. V: *Slovenci 1848–1918*, 405–417 [Časopis za zgodovino in narodopisje 5 (40), letnik 1969: Bašev zbornik, str. 517–525].
- Melik, Vasilij, *Leto 1848 v slovenski zgodovini*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 36–49 [XVII. Seminar slovenskega jezika, literatura in kultura, Ljubljana, 1981, str. 7–27].
- Melik, Vasilij, *Leto 1848 v slovenski zgodovini*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 696–705 [Zgodovinski časopis 42 (1988) 4, str. 522–532].
- Melik, Vasilij, *Miklošičev čas*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 174–184 [Miklošičev zbornik, Maribor 1991, str. 45–54].
- Melik, Vasilij, *Nastanek in zgodovinska usoda programa Zedinjene Slovenije*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 66–71 [Skupni slovenski kulturni prostor, Nova Gorica 1985, str. 15–20].
- Melik, Vasilij, *Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867–1871*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 333–342 [Zgodovinski časopis 23 (1969) 1-2, str. 65–74].
- Melik, Vasilij, *O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti 1861–1918*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 208–222 [Zgodovinski časopis 26 (1970) 1-2, str. 39–51].
- Melik, Vasilij, *Politične razmere na Štajerskem v času Napotnika*. V: *Slovenci 1848–1918*, 608–620 [Napotnikov simpozij v Rimu (1992), Celje 1993, str. 20–29].
- Melik, Vasilij, *Slovenci in »nova šola«*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 378–404 [Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, Ljubljana, 1970, str. 31–63].
- Melik, Vasilij, *Slovenci skozi čas*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 18–35. Izšlo v zborniku *Na pragu tretjega tisočletja* v znanstveni knjižnici (Nova serija 19) Mohorjeve družbe v Celju 1987, str. 8–28.
- Melik, Vasilij, *Slovenska politika v Taaffejevi dobi*. V: *Slovenci 1848–1918*, 521–531 [Zgodovinski časopis (9 (1975) 1-2, str. 109–118].
- Melik, Vasilij, *Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 324–332 [Zgodovinski časopis 19-20 (1965–1966: Zwitterjev zbornik) st. 309–317].
- Melik, Vasilij, *Tabori 1868–1871*. V: *Taborsko gibanje na Slovenskem*. Narodni muzej Ljubljana, Muzejska zbirka »Edvard Kardelj«, Ljubljana-Ljutomer, 1981, str. 11–25.
- Melik, Vasilij, *Zgodovinar o sebi in svojem delu*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 15–35 [Zgodovinski časopis 45 (1991) 1, str. 14–16].
- Melikov zbornik. *Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosede*. Rajšp, Vincenc et al. (ur.), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 2001.
- Rajšp Vincenc (Vinko), *Glavni podatki o posameznih taborih*. V: *Taborsko gibanje na Slovenskem*. Narodni muzej Ljubljana, Muzejska zbirka »Edvard Kardelj«, Ljubljana-Ljutomer, 1981, str. 27–56.
- Rajšp, Vincenc, »*Novi škof mora usmeriti delovanje duhovščine na njeno prvotno področje*«. Imenovanje J. Zl. Pogačarja za ljubljanskega škofa leta 1875. V: Rajšp, Vincenc (ur.), et al. Melikov zbornik: *Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosede*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 2001, str. 607–619.

- Rajšp, Vincenc, Slovensko-nemška jezikovna meja na področju Radgone v Dajnkovem času. V: Dajnkov zbornik (v tisku).
- Rajšp, Vincenc, Slowenisch-deutsche Sprachgrenze in der Steiermark bis zum ersten Weltkrieg. V: Karničar, Ludwig (Hrg.) Slowenen und Graz / Gradec in Slovenci. Graz, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz 2014, 37–46.
- Reingrabner, Gustav, Das evangelische Schulwesen in Österreich. V: Alfred Rinnerthaler (Hrsg.), Das kirchliche Privatschulwesen – historische, pastorale, rechtliche und ökonomische Aspekte. Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main 2007, 155–256.
- Ribičič, Mitja, V: Taborsko gibanje na Slovenskem, Ljubljana-Ljutomer, 1981.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. Mladinska knjiga, Ljubljana, 2000.
- Uvod k občenimu državnemu zakoniku in vladnemu listu Avstrijskiga cesarstva/Einleitung zu dem allgemeinen Reichs-Gesetz- und Regierungsblatte für das Kaiserthum Oesterreich. Na Dunaju: C. Kr. Dvorna in državna tiskarna 1849.
- Vilfan, Sergij, Organizacija sodišč leta 1849 in narodnostne meje (zlasti na Štajerskem in Koroškem). V: Zgodovinski časopis, 42, 1988, št. 2, str. 165–188.
- Vrbnjak, Viktor, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru po nekaterih dokumentih. V: Vincenc Rajšp (ur.), Melikov zbornik. Založba ZRC, Ljubljana, 2001, str. 587–596.
- Vrbnjak, Viktor, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru. V: Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. Slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968. Založba obzorja Maribor 1968, str. 382–473.
- Zimmermann, Ludwig, Pfaffenpeitsche. Sammlung anticlericaler Aufsätze aus der Zeitschrift: Freiheit 1. und 2. Bd. Braunschweig 1876.